

Ана Миленковић

СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ЛЕКСЕМА ТВОРБЕНО ПОВЕЗАНИХ ОНОМАТОПЕЈСКОМ МОТИВНОМ ФОРМОМ *ПРАС*-*

У раду ће се из творбеносемантичке и когнитивнолингвистичке перспективе анализирати мотивна форма *ћрас*- и њени суфиксирани деривати. Када се утврде и представе творбени смерови добијених деривата, приступиће се њиховој семантичкој анализи. Циљ нам је да установимо когнитивносемантичке механизме који омогућавају развој нових значења, и утврдимо на који се начин семантика мотивне форме *ћрас*- одражава на лексику њеног семантичко-деривационог гнезда. Развој секундарних значења многих деривата заснован је на механизмима појмовних метафора и метонимија, као и синестезијских преноса, који ће у раду бити пописани и детаљно описани. Анализа је спроведена на још необјављеној грађи из *Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, која обухвата лексику дате лексичко-семантичке групе од одреднице *ћрас* до *ћраснути*, која припада истом творбеном гнезду.

Кључне речи: српски језик, лексикографија, когнитивна лингвистика, деривација, *ћрас*-.

This paper will analyze the motive form *pras*- and its suffixed derivatives from a word formation, semantic and cognitive linguistic perspective. Once the derivational directions are determined and presented, their semantic analysis will be initiated. Our goal is to establish the cognitive-semantic mechanisms which enable the development of new meanings. The meanings of derivatives will be observed by determining how the semantics of the motive form *pras*- is reflected in the lexicon of its derivational nest. The development of secondary meanings of many derivatives is based on the mechanisms of conceptual metaphors and metonymies, as well as synesthetic transfers, which will be listed and described in detail. The analysis was conducted on the unpublished material of the *Dictionary of the Serbo-Croatian Literary and Vernacular Language* of the Serbian Academy of Sciences and Arts, which includes the lexicon of the given lexico-semantic group from the entry *pras* to *prasnuti*, which belongs to the same derivational nest.

Key words: the Serbian language, lexicography, cognitive linguistics, derivation, *pras*-.

1. Увод. Повод за наше истраживање биле су недоумице које су се појавиле у лексикографској обради лексике коју повезује заједничка ономатопејска форма *ћрас*-, пре свега у дефинисању примарног значења глагола *ћраскайти*^{1,2}. Разматрана је грађа *Речника српскохрватској књижевној и народној*

* Рад је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја према Уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ О глаголу *ћраскайти* досад није писано у србистичкој литератури, осим што је поменут у докторској дисертацији Н. Санковића (Санковић 2023), и то само у примерима: *заћраскайти* (1) 'почети праскати, производити праскаве, оштре звуке (при ломљењу, цепању и сл.), закрцкати, запукати (о предметима, грању и др.), *заћраскивайти* 'испрекидано, с времена на време праскати' (РСАНУ), *дојраскайти* 'доћи са праском, бучно дојурити' – *Словенски кенјаури ... су дојраскали из сарматских ћрашума*.

² Према Скоковом тумачењу глагол *ћраскайти* свесловенског је и прасловенског порекла, и као мотивна реч даје придеве (*ћраскав*, -а, -о), поименичене придеве (*ћраскавац*, *ћраскавица*),

језика САНУ (даље: РСАНУ) у фази основне обраде, од одреднице *ћрас* до *ћраснући*, која припада истом творбеном гнезду. Шта се означава глаголом *ћраскаћи*? Да ли само експлозија, експлозија (+ звук који је прати), експлозија (+ звук и светлост која их прати), само емитовање звука, или само емитовање светлости? Дати глагол је у речницима Матице српске (РМС и РСЈ) дефинисан само граматичком (упућивачком) дефиницијом као ‘несвр. према праснути’.³ Да бисмо одговорили на ова питања и успоставили исправан семантички редослед, приступили смо анализи деривационог гнезда коме припада и глагол *ћраскаћи*.

2. КОРПУС И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. Будући да се глаголом *ћраскаћи* означава емитовање аудитивних и/или визуелних перцептивних стимулуса, у наставку рада представимо анализу која ће бити заснована на ономотопејској форми *ћрас-*, која у споју са суфиксом *-каћи* даје глаголски дериват са значењем *чинићи/одавати ћраса*⁴, а затим и анализу 20 суфиксираних деривата који чине његово деривационо гнездо (*ћрџ/ћрџс* (гл. именица), *ћрасак*, *ћраск*, *ћраска*, *ћраскав*, *ћраскавац*, *ћраскавица*, *ћраскаво*, *ћраскавоси*, *ћраскање*, *ћраскарање*, *ћраскараћи*, *ћраскаћање*, *ћраскаћаћи*, *ћраскећање*, *ћраскећаћи*, *ћраскнући*, *ћраскозорје*, *ћраскућаћи* и *ћраснући*). Када се утврде и представе творбени смерови добијених деривата, приступиће се њиховој семантичкој анализи. Циљ нам је да установимо когнитивносемантичке механизме који омогућавају развој нових значења. Значења деривата посматраће се из творбеносемантичке перспективе савременог језика, с циљем да се утврди на који се начин семантика мотивне форме *ћрас-* одражава на лексику њеног семантичко-деривационог гнезда.

3. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА. Разумевање семантике глагола *ћраскаћи*, а затим и осталих деривата мотивисаних ономотопејском формом *ћрас-* захтева разумевање односа између два чулна домена – аудитивног и визуелног. Такви односи често су језички означени тзв. синестезијским преносима, тј. метафоричким пресликавањима из једног чула у друго. Због тога ће се теоријска разматрања у оквиру овог рада заснивати на принципима когнитивне лингвистике, пре свега на теорији појмовне метафоре, унутар које се објашњава и синестезија.

3.1. ТЕОРИЈА ПРИМАРНИХ МЕТАФОРА. Да би се разумео неки појам који припада домену апстрактног, неопходно је повезати га са оним што је човеку ближе и доступније, као што је конкретно, физичко искуство. Говорећи о важности повезивања човекових субјективних и сензомоторних искустава,

глаголске именице (*ћрасак*, *ћраска*), именичку сложеницу (*ћраскозорје*) и узвик (*ћрас*) (Скок 1973: 24).

³ Упућивање несвршеног глагола на свршени није добро решење, јер се полисемантичке структуре ових глагола могу значајно разликовати. Упућивањем се тврди да су оне идентичне у свим значењима и подзначењима, што често није случај.

⁴ У глаголе који настају суфиксалном деривацијом по творбеном моделу основа + -кати, а имају значење ‘одавати карактеристичан звук’ (а који се препознаје у творбеној основи глаголског деривата) С. Бабић убраја: бућкати, цупкати, хрскати, кукати, мљацкати, њискати, плускати, тапкати, типкати, трескати (Бабић 2002: 515).

Џозеф Грејди увео је појам примарне метафоре (GRADY 1997). Она представља основни атом, градивни елемент који је у основи других, комплексних појмовних метафора. Усвајање примарних метафора је аутоматско, због чега су оне део нашег когнитивно несвесног. У питању су телесно утемељена искуствена повезивања, чија понављања доводе до несвесног усвајања њима одговарајућих примарних метафора (LAKOFF – JOHNSON 1999: 45–60). Својим постојањем, кретањем, слушањем, гледањем, сваки човек несвесно усваја велики број примарних метафора. У питању су везе које се појављују, а затим и учвршћују сваки пут када се домен нашег апстрактног (натчулног) искуства доведе у везу са одређеним сензомоторним доменом. Примарне метафоре представљају тачку преклапања два домена: изворног (сензомоторног) и циљног (апстрактног, натчулног искуства). Оне омогућавају да се речима које означавају сензомоторна искуства именују различити аспекти натчулног искуства, који су датим метафорама концептуализовани (LAKOFF – JOHNSON 1999: 60–74).⁵

Према теорији концептуалне метафоре, она није у спрези само са речима, већ и са мишљењем. Њена концептуална природа има површинске манифестације у језику. Метафоре представљају основне механизме помоћу којих се апстрактни појмови разумеју и захваљујући којима је могуће апстрактно расуђивање, посредством језичких јединица које су примарно резервисане за чулно сазнање. Метафора је основна когнитивна структура која нам омогућава да апстрактан концепт разумемо кроз конкретнији или структурисанији концепт. Структурно, метафоре представљају мапирања преко концептуалних домена, са пројекцијама из изворног у циљни. Таква пресликавања су асиметрична, односно једносмерна – од конкретних ка апстрактним. Метафоричка пресликавања нису произвољна, већ су утемељена у телесном искуству.

3.2. ТЕОРИЈА СИНЕСТЕЗИЈСКЕ МЕТАФОРЕ. У светлу теорије појмовне метафоре постоји идеја о метафори која мапира различите сензорне домене, тзв. *синестезијска метафора*. До развоја теорије синестезијских метафора дошло је из два правца. Први произлази из теорија метафоре, конотације и асоцијације, док је други развијен много касније, а користи научне приступе који се баве физичким и неуролошким поремећајима (према DAY 1996). Термином *синестезија* означава се перцепција, или опис перцепције једног чулног модалитета у терминима другог (в. PREMINGER 1974; MARKS 1982; 1990; 2011; BARON-COHEN – HARRISON 1997; BARON-COHEN et al. 1993; 1996; CYTOWIC 1995; DANN 1998; HARRISON 2001; RAMACHANDRAN – HUBBARD 2001; 2003; ДРАГИЋЕВИЋ

⁵ Постоје примарне метафоре којима се описују начини на које човек доживљава пријатна, односно непријатна искуства. Непријатност се, на пример, концептуализује као непогода, хладноћа, физички контакт који изазива бол, тврдоћа и врелина. С друге стране, пријатност се концептуализује као светлост, визуелна јасноћа, равнина, равнотежа и пријатан физички контакт. Овде говоримо о примарним метафорама, односно повезивању натчулних искустава са физички перцептибилним, сензомоторним искуствима. У оквиру таквих примарних метафора могу се препознати појмовне метафоре којима се концептуализују специфични аспекти људских емоција. Тако се, на пример, у оквиру примарне метафоре ментална непријатност је непријатно телесно стање могу издвојити појмовне метафоре: емоционална бол је физичка де-струкција и онај ко осећа емоционалну непријатност јесте онај ко осећа телесну непријатност (према Миленковић 2017; 2021б).

2007; КОМАРОМ 2016). Модалитети људских чула традиционално се могу сврстати у пет категорија (додир, укус, мирис, звук и вид), хијерархијски од најнижег до највишег. То значи да би теоријски требало да постоји двадесет могућих врста међумодалних трансфера. Међутим, емпиријске студије у различитим језицима показују да су синестезијске метафоре селективне у погледу усмерености њихових трансфера (уп. ULLMANN 1957; WILLIAMS 1976; YU 1992; 2003; SHEN 1997; SHEN – COHEN 1998 и др.).

3.2.1. Једно од првих истраживања синестезије у језику везује се за рад С. Улмана који је, истражујући песнике који пишу на енглеском, француском и мађарском језику, увидео да постоје правилности у вези са синестезијским преносима. На основу својих увида дефинисао је три тенденције: а. синестезијски трансфери имају тенденцију да иду од *нижих* ка *вишим* сензорним модовима (додир→ укус→ мирис→ звук→ вид), б. додир је, као најнижи ниво сензације, доминантан извор трансфера и в. звук је доминантна дестинација за синестетичке трансфере (ULLMANN 1957).

3.2.2. Док је Улманова студија ограничена на синестезијске метафоре у поезији, Џ. Вилијамс се бавио синестезијским преносима и променама значења на дијахроном плану, и то на придевима којима се у свакодневном говору означавају одређени чулни аспекти. У питању је 100 синестезијских придева енглеског језика, код којих је у дијахронијској перспективи постојало преношење значења из једног чула у друго. На основу ових резултата Вилијамс појачава Улманове налазе у вези са поетском синестезијом, потврђујући да синестезијски трансфери имају тенденцију да се крећу навише, од нижих чула ка вишим. Он издваја четири смера метафоричких преноса: а. речи којима се означава чуло додира имају тенденцију да се пренесу на укус, боју и звук, б. речи којима се означава чуло укуса имају тенденцију да се преносе на мирис или звук, в. речи којима се означавају просторне димензије могу се пренети на боју или звук и г. речи којима се означавају чула вида и слуха имају заједничке метафоре (WILLIAMS 1976). Генерализације Улмана и Вилијамса послужиле су као основа за даља истраживања синестезијске метафоре (уп. ULLMAN 1957; DOMBI 1974; DAY 1996; CLASSEN 1993; SHEN 1997; SHEN – COHEN 1998; YU 1992; 2003; BARCELONA – SORIANO 2004; RONGA et al. 2012 и др.).

3.2.3. Прво истраживање синестезије у српском језику везује се за рад Ђ. Вуковића (Вуковић 1985), који се бавио испитивањем синестезијских метафора у делима српских писаца који су писали у периоду од 1850. до 1930. године. Оно што је приметио, а важно је и за наше истраживање, јесте да се синестезијски најчешће описују глас и песма, дакле емитовање аудитивних стимулуса (према Драгићевић 2000).

3.2.4. Истраживања синестезије наставила је Р. Драгићевић, која је на одабраним примерима из РМС и РСАНУ анализирала именичке синтагме у којима је зависни члан придев, са циљем да се установе потенцијални узроци настајања таквих синтагми у српском језику (нпр. *шежак* мирис, *шойао* глас, *кисео* мирис, *мека* светлост, *нежне* боје, *љуи* звук, *шанка* ракија, *висока* температура и др.). Резултати су показали да се у српском језику синестетички одређују именице из домена чула слуха, а најређе именице из домена

чула додира. Такође, када су у питању придеви, у синестетичким преносима најчешће се користе придеви из домена чула додира, а најмање придеви из домена слуха и мириса. Добијени налази у складу су са резултатима истраживања синестезијских преноса у немачком и енглеском језику, због чега ауторка предлаже успостављање хипотезе о универзалности синестезије у европским језицима (ДРАГИЋЕВИЋ 2000: 394–398).

3.2.5. Најопсежније истраживање синестезијске метафоре у савременом српском језику спровела је Б. Комароми у својој докторској дисертацији у којој се бавила контрастивном анализом синестезијских тенденција у преносима придевских значења у српском и енглеском језику (КОМАРОМИ 2016). Истраживање је рађено на придевима који имају два или више значења у различитим чулним доменима. Анализирано је 137 синестезијских придева, 76 у енглеском и 61 у српском језику. Добијени резултати показали су да су опште тенденције пресликавања у складу са когнитивним принципом да се метафоричко пресликавање врши са конкретнијих домена на апстрактније. Најчешћи изворни домен у оба језика је додир, затим укус и димензија, док је најчешћи циљни домен звук. Ауторка је показала да синестезијски изрази најчешће имају вишеструке мотивације и да се помоћу таквих метафоричких и/или метонимијских механизма из изворног у циљни домен преносе различити аспекти значења. Дефинише две појмовне (синестезијске) метафоре и две метонимије: УТИСАК КОЛИ ПРИМАМО ПОМОЋУ ЈЕДНОГ ЧУЛА ПОВЕЗУЈЕМО СА УТИСКОМ КОЛИ ПРИМАМО ПОМОЋУ ДРУГОГ ЧУЛА, СКАЛА ОСЕЋАЈА ЈЕДНОГ ЧУЛА ЈЕ СКАЛА ОСЕЋАЈА ДРУГОГ ЧУЛА, УЗРОК ЗА ПОСЛЕДИЦУ, И ПОСЛЕДИЦА ЗА УЗРОК (према КОМАРОМИ 2016).

3.2.6. Синестезијским метафорама бавио се и Н. Санковић који је у својој докторској дисертацији анализирао глаголе емитовања перцептивних стимулуса у српском језику (аудитивних, олфакторних и визуелних). Размишљајући о томе да ли је језичка синестезија утемељена на одређеним међучулним везама у људском мозгу или је мисаоно-језичке природе, аутор одговор налази у метафоричком трансферу између аудитивног и визуелног испољавања. Претпоставља да се повезаност између два домена заснива првенствено на спољашњем људском искуству, што би значило да синестезија чини, пре свега, когнитивнојезичку појаву. Сматра да је однос који се успоставља између звука као изворног домена и неког другог стимулуса као циљног домена заснован на синестезијској метафори – ПРЕДМЕТ КОЛИ ОСТАВЉА ЈАК/УПАДЉИВ ВИЗУЕЛНИ УТИСАК ЈЕ ЕМИТЕР ПРОДОРНОГ ЗВУКА, ОДН. ВИЗУЕЛНИ УТИСАК КОЛИ ТАКАВ ПРЕДМЕТ ИСПОЉАВА ЈЕ ЕМИТОВАНИ ЗВУК. Аутор наводи да таквом метафоричком трансферу одговарају именичке синтагме у којима је зависни члан „звучни” придев, а центар именица из неког другог перцептивног домена (нпр. *придеви вришћив, гречав, крешћив и кричав*, као деривати одговарајућих глагола звука) (према Санковић 2023).

3.3. Досадашњи погледи на ономатопејску форму ‘прас’. Узвик *йрас*⁶ је, према мишљењу П. Скока, ономатопејског порекла, настао од глагола

⁶ Застарела именица *йрас*, која је настала поименичавањем узвика, понекад се јавља у старим, поетским текстовима (уп. именицу *йраск*): Ти твој у тишини | Дајеш чути глас: | Као мудрац збиљски | Који овај мирски | Бежи дружбе прас (из грађе РСАНУ).

ћраскайи, односно његове девербативне именице *ћрасак*, а препознаје се и у облицима *ћрскайи*, *ћрснуйи* и *ћрцијайи* (Скок 1973: 24). У домаћим граматицама и граматичким истраживањима лексема типа *ћрас*, *ћљус*, *ћрес* и сл. убрајају се у узвике, заједно са примерима попут *ох!*, *ах!*, *хеј!*, *јаој!*, *ало!*, *здраво!* и др. (уп. Стевановић 1989; Јокановић-Михаллов 1997, 1998; Ломпар 2009; Роровић 2014; Стиловић – Лазић – Коњик – Спасојевић 2019). Иван Клајн их назива *узвицима-ономатопејема*, сматрајући их ономатопејским формама које опонашају различите звукове из човековог окружења, при чему их разликује од тзв. експресивних и апелативних узвика (Клајн 2005: 173–174). Разумевање ономатопеја као посебне врсте лексема које се по природи и функцији разликују од узвика представила је Т. Милосављевић, наводећи да се основна разлика између узвика и ономатопеја огледа у њиховој језичкој функцији. Узвици имају експресивну функцију и афективну конотацију, док је функција ономатопеје имитативна, уз честу појаву преласка у другу врсту речи, пре свега у именице (*цмок*, *звиз*, *фљас* и др.) (Милосављевић 2021: 40–41). Зоонимским ономатопејама у српском језику бавиле су се Г. Штасни и Г. Штрбац, сматрајући их по морфолошким карактеристикама и комуникативном обележју првенствено узвицима (Штасни – Штрбац 2023). Још један важан допринос истраживањима ономатопеја у српском језику даје Г. Штасни, својом идејом о изради семантичко-деривационог речника ономатопеја, који би системски показао језички реализован потенцијал ономатопејске лексике, и то на основу обима и структуре деривационих гнезда која формирају (Штасни 2024)⁷. Наша грађа показала је да се узвиком *ћрас* подражавају звуци *удара*, *ћада*, односно *одјека* при експлозији, трескању, разбијању нечега и сл. (*‘Прас се каже кад се нешто разбије’, ‘Јова замахну руком, а оно се само чу ћрас по Марковом образу’, звук ћуцња из вајиреног оружја* (*‘Загрмјеше двије кубурлије ћрас-ћрас!’*, *‘Он потеже из пушке: ћрас!’*) и уместо глаголског предиката *за означавање удара, ударца* (*‘Покојни Партенија затеже из острагуше, па у по чела ћрас!’*, *‘Кобила њега ногом ћрас у чело’*).

4. СЕМАНТИКА СУФИКСИРАНИХ ДЕРИВАТА

4.1. Глаголски деривати

4.1.1. *Праскайи*

Глагол *ћраскайи* први је дериват ономатопејске форме *ћрас-*, који у наставку деривационог процеса преузима улогу мотиватора. Њиме се означава сложена глаголска ситуација у којој реализација једне радње⁸ – експлозије, распрснућа, удара, ударца и сл., узрокује одређено распршивање, а оно може бити праћено специфичним перцептивним стимулусом: аудитивним (емитовање звука) или визуелним (емитовање светлости).

⁷ Ауторка истиче значај који творба глагола има за целу парадигму, будући да глаголи преузимају улогу мотиватора у даљој деривацији (нпр. 0 прас > I праскати > II праскав > III праскаво; 0 цвок > I цвокотати > II цвокотав > III цвокотава; 0 мљац > I мљацкати > II мљацкав > III мљацкаво и др.) (Штасни 2024: 209).

⁸ У грађи која је коришћена у овом истраживању пронађено је свега 2 примера у којима се глагол *ћраскайи* користи за означавање саме радње експлодирања, пуцања, распрснућа (нечега): [1] Водоник не *ћраска* у смеси са кисеоником, него са угљеником; [2] Тома Весовић издирао се на цигане, и смијешно *ћраскао* из неког пиштољчета.

4.1.1.1. Емитовање звука

4.1.1.1.1. Као последица експлозије, односно распрснућа неког објекта јавља се, с једне стране, распршивање конкретног материјала, тј. остатака уништеног предмета, док, с друге стране, долази до распршивања звука, тј. емитовања звучних таласа, насталих услед интензивног удара. Такав звук може бити праћен светлошћу (ватром или пламеном) у случају експлозије, с тим што је аудитивни доживљај доминантан, будући да ће се звук и даље чути, чак и онда када је визуелни доживљај блокиран, или онемогућен (в. пр. 1, 2). Сличне природе је и звук који се јавља приликом испаливања из ватреног оружја, пуцања (в. пр. 3, 4, 5):

- (1) Граната *ѝраска*.
- (2) На целој линији урликали су топови, *ѝраскале* бомбе, цикале пушке.
- (3) Воздушна пушка, добро напунђна, не *ѝраска*, и не треба јој барута.
- (4) По цитаделама *ѝраскају* машинске пушке.
- (5) Експлозивни меци *ѝраскали* су изнад нас, ломећи гранчице од шљива.

4.1.1.1.2. Као ефекат удара/ударања или лупања (по нечему или нечим о нешто) долази до емитовања одређеног звука (в. пр. 6–10). Такви звуци често су у вези са атмосферским појавама, односно јављају се као ефекат удара грома, тутњаве или хучања олује, невремена и сл. (в. пр. 11–13):

- (6) Талас се ломи, *ѝраска* и запенушава; ударајући о западну обалу.
- (7) Спазих две буве [како] скачу по патосу ... ухватих [их] и спустих у једно стакло, па га, онда затворих, скакале су, *ѝраскале су*, хтеле су да изиђу, али нису могле.
- (8) Крупне капи кише куцале су и *ѝраскале* још увијек по палуби.
- (9) На авлији је *ѝраскала* чесма о корито.
- (10) Напољу, на дрвљанику, *ѝраска* секира.
- (11) Планина зајечи од олује, громови *ѝраскају*, киша шиба.
- (12) Само чекам с које ће стране почети да *ѝраска* и грми!
- (13) На небу, у даљини, грготала је, мумљала подмукло, *ѝраскала* и тутњила олуја.

4.1.1.1.3. Глаголом *ѝраскајѝ* означава се звук који се јавља услед ломљења, савијања, или пуцања дрвета или предмета од дрвета (обично сувог, сасушеног):

- (14) *Праскају* гране, а звиждук се вије.
- (15) Чуло се како зрневље сухо *ѝраска*, како зуби жрвњају и мељу.
- (16) Посртали [су] и дочекивали се на плотове који су се увијали и *ѝраскали*.
- (17) У облаку румене прашине гмижу жетеоци, праска слама и круни се семе.
- (18) У броду је тутњило. Морнари су се стрчали и вукли коноп ... палуба је праскала.

Свим наведеним примерима заједничко је то што је распршивање које се јавља аудитивно (емитовање звука је доминантно), док се ефекат светлости може појавити у случајевима експлозије, односно распрснућа бомбе, гранате, барута и сл. (уп. пр. 1, 2).

4.1.1.2. Емитовање светлости (са слабир, умереним звуком или без њега)

За разлику од претходних примера у којима се као последица експлозије, распрснућа, удара и сл. емитује звук, има примера који показују да се као ефекат јавља светлост, која може, а не мора бити праћена звуком.

4.1.1.2.1. У неким случајевима везу између звука и *свећлостии* можемо тумачити као метонимијску – ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК ЕКСПЛОЗИЈЕ ЗА ЕФЕКАТ ИНТЕНЗИВНЕ СВЕЧЛОСТИ КОЈА ГА ПРАТИ, а из ње произлази синестезијска метафора – ИНТЕНЗИВНА СВЕЧЛОСТ ЈЕ ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК:

- (19) Он [мој бол] је пожар, ватра адска, што се пење, букти, *ѝраска*.
 (20) *Праскај* ти, искро жива, Са гвожђа усијана, Под ударцим' кладива.
 (21) Цврчао је жар, пуцкетаво *ѝраскао*, ломиле се греде.

У примеру [19] емоција бола концептуализује се као ватра која праска. Она расте, постаје интензивнија, пламен постаје све већи. Дакле, интензитет ватре препознаје се у величини и бљештавости пламена, јакој светлости која се јавља као последица пожара. Употребом глагола *ѝраскајии* у примерима [20] и [21] указује се на интензитет светлости коју емитују искре или жар у ватри. Искре перципирамо, пре свега, визуелно, а звук је, ако се и појави, обично умерен, тих⁹. Сматрамо да се глагол *ѝраскајии* употребљава у означавању интензитета светлости, јер се она јавља због великог броја искри које истовремено светле. Искре праскају јер их има пуно. Оне су мањег интензитета од пламена, али одају утисак интензивне светлости. То што кажемо да искре праскају засновано је на броју њихових понављања, а не на јачини појединачног светла које емитују.

- (22) Зора *ѝраска*.
 (23) Видик *ѝраска* на безброј првих плитких језераца.

Везу између звука и светлости која се прво развија као метонимија, а затим и као синестезијска метафора видимо и у примерима у којима се глагол *ѝраскајии* појављује у споју са именицама *зора* и *видик*. Слично глаголу *ѝуцајии* (нпр. *ѝуца зора*, *ѝуца видик*), код којег је перцепција резултата радње означене глаголом аудитивна, а тек секундарно означава визуелни доживљај, тако се и глаголом *ѝраскајии* значења свитања зоре и пуцања погледа добијају дејством метафоре – ИНТЕНЗИВНА СВЕЧЛОСТ ЈЕ ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК. Дакле, долази до преноса значења из аудитивног у визуелни домен. Истовремено, присутно је и значење 'нагло, одједном се појавити, представити се, избити'.

4.1.1.3. Секундарна значења глагола *ѝраскајии* настају механизмом примарне метафоре – ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА (ПРАСАК).

4.1.1.3.1. Њеном конкретизацијом добијена је метафора интензивни СМЕХ ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА (ПРАСАК) и значење 'нагло избијати и одјекивати, разлегати се':

- (24) Руља *ѝраска* громким урнебесним грохотом.

4.1.1.3.2. Значење 'нагло, импулсивно говорити (обично у стању напетости, љутње), галамити, дизати буку', добијено је метафором интензивни ЗВУК КОЈИ ЕМИТУЈЕ ЉУТА, БЕСНА ОСОБА ЈЕ ПРАСКАВ ЗВУК ВАТРЕНОГ ОРУЖЈА:

- (25) Маринко је *ѝраскао* и викао.
 (26) Хоће ли почети да црвени, да се љути, да *ѝраска*?

⁹ У примеру 21 на постојање тихог звука скреће се пажња глаголом *цврчајии* и прилогом *ѝуцкеѝаво*.

4.1.1.3.3. Значење ‘кидати на комаде, гристи, откидати, цепати’ засновано је на метонимији – ЕКСПЛОЗИВНИ ЗВУК ЗА ФИЗИЧКУ ДЕСТРУКЦИЈУ КОЈУ ПРАТИ, односно на метафори која је из ње проистекла – ФИЗИЧКА ДЕСТРУКЦИЈА ЈЕ ЕКСПЛОЗИВНИ ЗВУК:

(27) *Праскају* месо оштрим зубима.

4.1.2. *Праснуџи*

4.1.2.1. Примарна значења глагола *џраснуџи* разликују се од глагола *џраскаџи* само аспектуално:

- (1) Три гласна пољупца на сред каване *џраснуџе*.
- (2) *Праснуле* су пушке.
- (3) Овај изнебуха изскочи из стабла и *џрасне* као чеп из шампањске стакленке.
- (4) Ова је барутана планула, разлетила се у све стране; *џраснула*.
- (5) Сви погледи бјеху упрти на жишку Паолове цигаре, ко да ће оданде *џраснуџи* ватромет!

4.1.2.2. Секундарна значења глагола *џраснуџи*

4.1.2.2.1. Глаголом *џраснуџи* означавају се различите ситуације афективног реаговања, које у основи имају семантичку компоненту *изненада*, *најло*, *одједном* се појавити, и то различитим реализацијама примарне метафоре АФЕКТИВНО РЕАГОВАЊЕ ЈЕ ЕМИТОВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА:

а. ИСПОЉАВАЊЕ НАГОМИЛАНОГ БЕСА, СРЦБЕ, ФРУСТРАЦИЈЕ ЈЕ ЕМИТОВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА – метафора у основи значења ‘расрдити се, планути, разбеснети се (нагло, одједном), викнути, вриснути на некога’:

- (6) Нарави је био благе, али за час *џрасне*.
- (7) Јока би пребацивала Ружи, одакле имаде пити каву, а Ружа би јој пркосила: „Баш ћу је пити, нек’ враг у теби *џрасне*!”.

б. ИСПОЉАВАЊЕ НАГЛЕ, ИНТЕНЗИВНЕ ЕМОЦИЈЕ ЈЕ ЕМИТОВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА:

- (8) Његове страсти морале су *џраснуџи*.
- (9) Из њега је одједном *џраснуо* смијех.

в. ИЗЕНАДНИ ИНТЕНЗИВНИ МИСАОНИ ПРОЦЕС ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА – метафора у основи значења *изненадно*, *неочекивано се џојавиџи* (о мислима, идејама и сл.):

- (10) *Прасне* му на бистру памет дрска мисао.
- (11) У глави [му] *џрасну* веровање да каса није била закључана.

4.1.2.2.2. У вези са семантичком компонентом *џримена физичке силе* глагол *џраснуџи* реализује секундарна значења у којима се препознаје метафора – ФИЗИЧКА АГРЕСИЈА ЈЕ ИЗАЗИВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА:

а. значење *удариџи*, *џреснуџи некога* (обично неким предметом, оруђем и сл.) препознајемо у примерима:

- (12) Да је њему какво шило, па да га *џрасне* у дебелу страну.
- (13) *Прасну* о тврди оклоп челика оштрица љута.

б. значење *ударити шамар, ћушку, ошамарити*:

(14) Ако те *ћраснем*, све ћеш звијезде виђети.

4.1.2.2.3. Метафором истаћи се, издвојити се квалитетом је засијати интензивном светлошћу добијено је значење *истаћи се, издвојити се у односу на целину, бљеснути*:

(15) Нека *ћрасну* свијетлом својим из египатске тмине.

(16) Само су извесна места *ћраснула* наглом и плахом патетиком.

4.1.2.2.4. Грађа бележи и деминутивне глаголске деривате, који могу остати истог глаголског вида (као глагол *ћраскајти*), а суфиксацијом добити деминуцију и обележје итеративности. У питању су глаголи *ћраскајити, ћраскејити, ћраскујити, ћраскарити*. Глаголом *ћраскујити* означава се звук који се јавља у већем броју мањих удара, испрекидано (аудитивна перцепција је доминантна) (в. пр. 17). Када је у питању глагол *ћраскарити*, његовом деминутивном семантиком означава се појављивање великог броја искри, које заједно одају утисак јаке светлости, због чега је визуелни доживљај доминантан (в. пр. 18).

(17) Пред страшном олујом поједини громови *ћраскујају*.

(18) Ватра би почела весело да *ћраскара* на огњишту.

4.1.2.2.5. Глагол може променити вид и добити деминуцију, као што је то случај с глаголом *ћраскнути*, којим се означава нагло појављивање, избијање нечега што под дејством силе изазива распрснуће, рушење, урушавање.

(19) У један силни велики мах *ћраскне* лом и сруши сав камени плочасти покров.

4.2. ДЕВЕРБАТИВНЕ ИМИНИЦЕ. У првостепене девербативне именичке деривате спадају глаголске именице на *-ње* (*ћраскање*), као и неправе (кондензоване)¹⁰ глаголске именице (*ћрѝс/ћрѝс, ћраск, ћрасак, ћраска*). Именице *ћрас* и *ћраск* застареле су лексеме, синонимне именицама *ћрасак/ћраска*, и забележене у поетским текстовима ('Димови се облацима дижу, А *ћраск* огниа ка'но и сраженіе').

4.2.1. *Прасак* и *ћраска*

4.2.1.1. Семантика девербативних именица *ћрасак* и *ћраска* умногоме пресликава структуру глагола *ћраскајти* као мотивне речи. Када су у питању примарна значења, ове две именице синонимне су, и међусобно, али и са глаголом *ћраскајти*. Оно што ће из примера који у наставку буду наведени бити јасно јесте да именица *ћрасак* у значењу емитовања звука нема истозначне конкуренте, док се у значењу светлости јавља именица *бљесак*, што указује на примаран статус који значење емитовања звука има у односу на емитовање светлости.

¹⁰ О неправим (кондензованим) глаголским именицама М. Радовић-Тешић каже да „ове глаголске именице могу значити исто што и обичне именице на *-ње*, тј. радњу као неограничени процес. У многим примерима евидентан је моменат динамичности, односно тока радње, што се може утврдити формално, супституцијом предлошких израза за време/у току, којима се истиче трајање радње“ (Радовић-Тешић 1976).

4.2.1.1.1. Именицама *йрасак* и *йраска* означава се, пре свега, *инијензиван*, *јак звук*, који се појављује изненада, нагло, неочекивано. Звук се јавља као последица експлозије¹¹, детонације (в. пр. 1–3) или пуцања из ватреног оружја (в. пр. 4–7):

- (1) *Прасак* је ко од нагазне мине.
- (2) Пробудио ме је страшан *йрасак*. Није, ваљда, опет бомба?
- (3) Уз ужасну *йраску*, кратерско се дно распрсне у комаде.
- (4) Стаде *йрасак* ђумишли пиштоља.
- (5) Није могао да чује шта му довикују, од ларме и *йраска* пушака.
- (6) Стаде *йраска* малијех пушака.
- (7) Глас пушчане *йраске* допире чак до слатинских положаја.

4.2.1.1.2. Звук се јавља као последица удара, пада, ударања по некоме или нечему (в. пр. 8–10), а често и као ефекат одређених атмосферских појава, на пример експлозивни, изненадни удар грома (в. пр. 11), или бука, хучање, тутњава која настаје дејством ветра, таласа, услед плуска и сл. (в. пр. 12–14).

- (8) Зачује се *йрасак* батине по леђима.
- (9) Вриштање, слично *йраску* бича, опет расцепи јутарњи мир.
- (10) Поломи се [кревет] и паде на земљу, а на ту велику *йраску* пробуди се и крчмар.
- (11) Из сна [га] буди глас као *йрасак* грома.
- (12) Ослушкивали [су] хуктање воде и *йрасак* ветра у шумама.
- (13) Шум мора и *йрасак* таласа за час су овладали собом.
- (14) Посукти из облака | Силна *йраска* убрзана.

4.2.1.1.3. Именицама *йрасак* и *йраска* означава се звук који настаје услед пуцања, распрснућа, ломљења стакла (в. пр. 15), или пуккетање које настаје због сагоревања дрвета у ватри (в. пр. 16):

- (15) *Прасак* стакла и пакосно кевтање митраљеза надглашавали су врисак деце.
- (16) Из кујне поче да допире *йрасак* сувих лозинака.

4.2.1.2. Секундарна значења девербативних именица *йрасак* и *йраска*

4.2.1.2.1. Звук се јавља као пратилац одређених емоција или психолошких стања, и то услед а. изненадног, наглог испољавања непријатне емоције (в. пр. 17, 18), б. наглог избијања ваздуха из уста, у налету изненадног, грохотног смеха (в. пр. 19–21), в. испољавања радости, весеља (обично приликом неких свечаности, посебних прилика) (в. пр. 22–24):

- (17) Очекивао сам испад, *йрасак*, псовку.
- (18) Како је грмио по кући, како се све разбегло од *йраске* и гнева његова!
- (19) Још један *йрасак* бучнога смијеха тамо доље.
- (20) Око себе [су] зачули *йрасак* смијеха.
- (21) Шарена маса научена [је] на *йраску* усиљенога смеха.

¹¹ Звук се јавља у завршној фази изговора праскавих, експлозивних сугласника: Када у групи сугласничкој имамо две експлозије (два праскава сугласника) или када је први у њој ... са експлозијом, онда је граница слога одмах иза првога *йраска*, првог експлозивног сугласника (из грађе РСАНУ).

- (22) Кад се обукао, уђе у трпезарију, где га дочекаше с великом *йраском*.
 (23) Волим то место без лажи и маске | Далеко од света и од таште *йраске*.
 (24) Хајдемо, Музо, из овога круга, | Из луде вреве, и хуке, и *йраске*.

4.2.1.2.2. Забележени су и застарели примери у којима *йраска* означава *сјај, раскош и йомйу*. Сматрамо да се у основи датих значења налази метафора оно што је блиставо је оно што експлодира, и из ње изведена метонимија БЛИСТАВОСТ ЗА РАСКОШ, ПОМПУ:

- (25) Буонапарте се бије у древној земљи, окружењ славомъ и *йраскомъ*.
 (26) Њој [аристократији] није остало ништа више, него гола формалност и празна *йраска* имена и титула.
 (27) Једна књижевност може да има писце који су на већим висинама и пролазе кроз живот са више сјаја и *йраске*.
 (28) Венчајте се без икакве *йраске*, па и даље живите на страни.
 (29) Жена чини оно, што хоће да учини, без велике *йраске* и у највећој тајности.

4.2.2. *Праскарање, йраскайѣње и йраскейѣње*

Другостепени девербативни именички деривати обухватају деминутивне глаголске именице настале од првостепених деминутивних глаголских деривата *йраскарайѣи, йраскайѣиѣи, йраскейѣиѣи*.

4.3. ДЕВЕРБАТИВНИ ПРИДЕВИ

4.3.1. *Праскав*

4.3.1.1. Придевом *йраскав*¹² означава се својство нечега да се лако распрсне, распукне, експлодира:

- (1) Увоз *йраскавих* материја не може се вршити без одобрења Министра Војног.
 (2) Апсорбовање [гасова] се врши ослобађањем топлоте од које се платина може усијати, и ... упалити праскаве смесе.

4.3.1.2. У основи секундарних значења придева *йраскав* препознајемо уланчавање метафора засновано на значењу 'праска, експлозије'. Из прве метафоре интензиван звук, бучност уопште је експлозија, ПРАСАК, изводи се метафора НЕПРИЈАТНА КОМУНИКАЦИЈА ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА. Придевом *йраскав* означава се оно што је *изразиѣо йласно, бучно, слично звуку експлозије* (в. пр. 3–5), и оно *ѣиѣо се доживљава као йтакво (о умејѣничком делу, књижи, начину йриѣоведања и сл.)* (в. пр. 6, 7):

- (3) Разговори између таста и зета бивали су врло живи, па и врло *йраскави*.
 (4) Трговци, чиновници комешљиво су зурили у *йраскаву* поворку [сватова].
 (5) Иза затворених врата чуо се пригушен говор, *йраскав* сестрин смех и поновљено очево правдање.
 (6) Реторика беше каткад *йраскава*.
 (7) Писати у громким и праскавим формулама није уметност, већ је просто опсена.

¹² У фонетици се значење придева *йраскав* односи на *експлозију*, при чијем се изговору успоставља, а затим нагло уклања преграда за ваздушну струју, експлозиван (о сугласницима): Када у групи сугласничкој имамо две експлозије (два *йраскава* сугласника) ... онда је граница слога одмах иза првога праска, првог експлозивног сугласника (из грађе РСАНУ).

4.3.1.3. **Метафоре** интензиван звук, бучност је експлозија, прасак → НЕ-ПРИЈАТНА, НАПРАСИТА ОСОБА ЈЕ БУЧНА ОСОБА (ОНО ШТО ЈЕ НАПРАСИТО, ЖУСТРО ЈЕ ОНО ШТО ЈЕ БУЧНО) препознајемо и у примерима у којима се придевом *ѝраскав* описују особине, карактер или понашање човека а. *који лако ѝлане, ѝрасне, који је најѝрасиѝше нарави, жесѝшок, наѝао* (в. пр. 8, 9), б. *који је немиран, живахан* (в. пр. 10), в. *који је ѝруб, заједљив, саркасиѝчан* (о речима које особа користи) (в. пр. 11) и г. *који ѝоказује, изражава ѝраскавосѝ, узнемиреносѝ* (о нечијим очима, погледу) (в. пр. 12):

- (8) Идила није могла дуго да траје због мог *ѝраскавоѝ* карактера.
- (9) Веома паметан, али много *ѝраскав* за мирни свет онога доба.
- (10) У соби се око стола вртио Миланчић, жив, *ѝраскав* и вјечито у покрету.
- (11) Под својим *ѝраскавим* и осорним речима крије добро срце.
- (12) Клара је криомице погледавала оне мале, немирне, *ѝраскаве* очи.

4.3.1.4. Придевом *ѝраскав* означава се својство нечега *да баца свеѝлосѝ, освесѝљава, да је искричаво, блисиѝаво, свеѝлуцаво* (в. пр. 13), као и *да се исѝиче, издваја, да ѝада у очи, ѝривлачи ѝажњу, да је уѝагљиво* (в. пр. 14, 15). Сматрамо да се у основи датих значења налази метафора оно што је блиставо је оно што експлодира, праска. Из ње је могуће извести или метонимију блиставост за раскош (БОГАТСТВО) или метафору оно што је наметљиво је оно што ИНТЕНЗИВНО СИЈА:

- (13) Ношена вјетром, сјајући, плови *ѝраскава* кугла [о месецу].
- (14) Радости, ћути с краја на крај света! И буди *ѝраскав* вечности тренутак, за једну звезду, један душин кутак.
- [15] Због наизглед једнаких хаљина и једнаког понашања, богатство једне [девојке] је добијало један *ѝраскав*, наметљив блесак.

4.3.2. Прилог – *ѝраскаво*

Прилог *ѝраскаво*, са значењем ‘уз *ѝрасак*, с *ѝраском*, *ѝласно*, *бучно*’, може се довести у деривациону везу са ономатопејском мотивном формом *ѝрас*.¹³ Настао је творбеним процесом конверзије, тј. адвербијализацијом средњег рода придева, а забележен је у примерима:

- (1) Проклети шум [се] изненада понови, и то *ѝраскаво*.
- (2) Копите *ѝраскаво* одјекују у празној ноћи.
- (3) Дјеца бацају жабице, које *ѝраскаво* пуцкетају.
- (4) Томаш Бан *ѝраскаво* из себе избацује ријечи.
- (5) Начнем се *ѝраскаво* смијати.
- (6) Чврста ланена тканина раздере се с *ѝраском*.

4.4. ДЕАДЈЕКТИВНЕ ИМИНИЦЕ. Другостепени деадјективни именички деривати обухватају именице настале од првостепеног девербативног придева.

4.4.1. *Праскавац, ѝраскавица и ѝраскавосѝ*

4.4.1.1. Именица *ѝраскавац* обично се јавља у атрибутивној функцији са значењем *оно ѝѝио има својсѝиво ѝраскања, расѝрскивања, експлодирања* (в. пр. 1, 2), употребљава се и као *народни зоолоѝки назив за ѝѝицу ѝевачицу* (в. пр. 3), и као *народни назив за врсѝиу ѝрожђа* (в. пр. 4):

¹³ Могућа је и глаголска мотивација, будући да се прилог може парафразирати глаголским прилогом садашњим од глагола *ѝраскаѝи*: *ѝраскајући*.

(1) Носио је увијек спремну оргуљу псовки на уснама као ватрогасни шприц *џраскавац*.

(2) Госпође су стидно отклањале главе, суспрежући смијех *џраскавац*.

(3) У Далмацији и даље на југу Европе живи још вољих *џраскавац*.

(4) *Праскавац* је грожђе тврде покожице која пуца, пршти кад се једе.

4.4.1.2. Именица *џраскавица* означава малу *ракету* или *џројектил* који се *уљали* и *одаје џрасак* (обично као средство сигнализације, осветљавања или стварања буке) (в. пр. 5), употребљава се као *народни бојнички назив за бун, бунику, велебиље* (в. пр. 6) и као назив за врсту игре (в. пр. 7):

(5) Сјајна, високо летећа *џраскавица* суну у зрак.

(6) Учини му се да му неко повуче руку према високој стабљиви *џраскавице*.

(7) *Праскавица* се игра најобичније преко зиме.

4.4.1.3. Дериватом *џраскавоси* означава се *особина, својство онога који је џраскав*, дакле, односи се на особину личности, карактер, темперамент. Препознајемо метафоре – интензиван звук, бучност је експлозија, ПРАСАК → НЕПРИЈАТНА, НАПРАСИТА ОСОБА ЈЕ БУЧНА ОСОБА:

(8) Нико није знао да се иза те његове *џраскавоси* крио страх од нечега.

(9) Дух [Оскара Вајлда] у приказу изгубио је готово сву своју *џраскавоси*.

4.4.2. *Праскозорје*

О творбеном статусу именице *џраскозорје* литература остаје недоречена, наводећи да би први део ове сложенице могао бити и глаголског и именичког порекла (уп. ВАВИЋ 1986; КЛАЈН 2002). У својој *Творби ријечи*, С. Бабић именицу *џраскозорје* разматра у оквиру сложено-суфиксалне творбе, сматрајући је производом творбеног обрасца Им + о + Им + је (ВАВИЋ 1986: 165). На именичко порекло првог дела сложенице може указивати и речнички чланак именице *џрасак* у РМС, који бележи израз *џрасак зоре* и дефинише га именицом *џраскозорје*, с једним примером – „Једно јутро у првоме праску зоре“ (РМС), што би указивало на могуће тумачење именице *џраскозорје* као двоименичке. Према И. Клајну порекло првог дела именице *џраскозорје* може бити девербативно, од глагола *џраскајти*, што се може закључити и на основу дефиниције дате у РМС (КЛАЈН 2002: 72): *време џред излазак сунца, кад зора џраска, џуца*, као и на основу мишљења П. Скока, који каже да је „сложеница *џраскозорје* образована према синтагми *зора џуца*, тј. *џраска*¹⁴“ (СКОК 1973: 24).

4.4.2.1. Именица *џраскозорје*¹⁵ означава доба дана када настаје јутро, када се појављује прва светлост. Праскозорје значи да ноћ *џрелази* у јутро, да *излази* сунце, да се *рађа* дан, због чега можемо говорити о имплицитној глаголској семантици¹⁶ у првом делу ове сложенице:

¹⁴ И у овом случају говоримо о метафори развијеној из метонимије интензивна СВЕТЛОСТ ЈЕ ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК, односно ЗОРА ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА.

¹⁵ Необјављена грађа РСАНУ бележи именицу *џрамзорје*, време непосредно пре зоре, *џредзорје*. – фиг. Дуже се негативна енергија рада, тови се неморална трговина, злорабећи незнање и простодушност својих сужања, који се налазе у прамзорју здавања и пропасти.

¹⁶ Глаголска семантика препознаје се и у глаголским именицама које се јављају као синоними праскозорју: *освић*, *свићанье*, *свануће*, *цик*. Именица *цик* означава *џрви џочешак*,

- (1) Бјеше му још дато да угледа о *ѣраскозорју* млетачке галије на далеком хори-зонту.
- (2) Издисао је негдје у околини Тузле, у *ѣраскозорје* једног јутра.
- (3) У суром *ѣраскозорју*, масивне грађевине аеродрома још су у тмини.

4.4.2.2. Секундарно значење произлази из примарне семантичке компоненте именице праскозорје ‘који је *ѣочейѣ*ак нечега, који се јавља као *ѣрви*, *најранији*, *ѣочейѣ*ни’. Тако *ѣраскозорје* има значења *ѣрвој* јављања, *наѣовещѣја*, *ѣочейѣ*ка нечеѣа (в. пр. 4–6) и *најранијеѣ ѣериода развиѣѣ*ка или *насиѣѣ*анка нечеѣа (в. пр. 7, 8):

- (4) Мелити се чинило, да јој се смиеши *ѣраскозорје* новогa живота.
- (5) У њој се рађају нова осећања, почиње *ѣраскозорје* једне нове љубави.
- (6) Ми смо били једно другом све и сва, то је било праскозорје мога жића.
- (7) Какве сунчане државе, какво праскозорје социјализма!
- (8) Од праскозорја цивилизације људи постављају питања.

4.4.2.3. Када је у питању именичка сложеница *ѣраскозорје*, иако њен творбено-морфолошки облик представља спој елемената који припадају аудитивном и визуелном домену, њено значење је у вези са сензацијом која се перципира искључиво чулом вида. Претпостављамо, дакле, да је значење *ѣраска* у именици *ѣраскозорје* у вези са семантичком компонентом *емѣиѣ*о-вања *свеѣлосѣиѣ*, тј. њеног изненадног, наглог појављивања, које се концептуализује као експлозија, детонација, пуцање – ИНТЕНЗИВНА, ЈАКА СВЕТЛОСТ ЈЕ ЗВУК ЕКСПЛОЗИЈЕ:

- (9) Стојимо у месту, прикривени *ѣѣа*мом праскозорја.
- (10) *Суморна* мјесечина не долази са мјесеца него од неба и праскозорја.
- (11) Да ти око продријет може | Праскозорну густу *ѣѣа*му, | Видио би младо лице | У осветном, бијесном пламу.
- (12) Месец, пун, модар, само што се у праскозорној *ведриѣи* растопио није.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. У раду је анализирано 20 суфиксираних деривата који су творбеносемантички повезани ономатопејском мотивном формом *ѣрас-*. Грађа се показала семантички комплексном, пре свега приликом одређивања примарног значења деривата, јер се поставило питање шта се означава датом мотивном формом: експлозија, удар, распукнуће, звук, светлост, или нека њихова комбинација?

На основу увида до којих смо дошли чини нам се исправним да кажемо да се ономатопејском формом *ѣрас-* може означити емитовање аудитивних и/или визуелних стимулуса, који произлазе из узрочно-последичне ситуације *ексѣлозије*, *расѣукнућа*, *удара* и сл. Улогу мотиватора деривационог процеса од ономатопејске форме преузима глагол *ѣраскаѣиѣ*, којим се означава изазивање екстремног аудитивно-визуелног перцепата, који се јавља као последица одређене врсте распршивања. Будући да се мотивна форма може

освиѣиѣ, *освиѣѣ*ак (‘У *ѣик* од зоре дође каматник’. ‘Пробудих се у *ѣик* зоре’). Израз ‘у *ѣик* зоре (кад *ѣикне* зора)’, који се може сматрати синонимом именице *ѣраскозорје*, у основи има глаголску именицу *ѣик*, која је у вези са примарним значењем глагола *ѣикаѣиѣ*, које гласи *насиѣјаѣиѣ*, *рађаѣиѣ* се, *свиѣјаѣиѣ* (према РМС) (‘Чим брже зора *ѣикаѣиѣ* почне, опет пукне топ’).

довести у везу и са звуком и са светлошћу, примарно значење глагола *рачва* се у два семантичка смера, због чега распршивање може бити и аудитивно и визуелно. Ипак, анализирана грађа показује да је аудитивна перцепција доминантна у концептуализацији мотивне форме (ономатопеје) *йрас-* и њених деривата. Наиме, то што именица *йрасак* у значењу ‘емитовања звука’ нема истозначне лексичке конкуренте, док се у значењу ‘светлости’ јавља именица *бљесак*, потврђује оно што нам је анализа грађе показала, а то је да значење емитовања звука има примаран статус у односу на значење емитовање светлости.

Конкретизације примарне метафоре интензивни звук је експлозија (ПРАСАК) показују да се дериватима ономатопејске форме *йрас-* концептуализују, пре свега, различити типови афективног реаговања, односно, емоционална експресија (на првом месту, испољавања нагомиланог беса, љутње, физичка агресија и сл.). Таква особа квалификује се као *йраскава*, тј. непријатна, напрасита, свадљива. Компонента интензивног звука, гласноће, буке доминантна је у развоју секундарних значења. Продуктивна је и синестезијска метафора интензивна СВЕТЛОСТ ЈЕ ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК, која показује да одређене појмове који су у вези са различитим компонентама светлости, концептуализујемо као експлозиван звук (оно што се истиче, што је квалитетно, посебно, раскошно, наметљиво је *йраскаво*, *ексйлозивно*).

Секундарна значења глагола *йраскайи* као мотиватора и његових деривата развијају се из различитих конкретизација основне синестезијске метафоре, што је потврдило и 4. синестезијски пренос који наводи Вилијамс, а то је да ‘речи којима се означавају чула вида и слуха имају заједничке метафоре’ (WILLIAMS 1976: 464).

(МТФ) ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА → (МТФ) АФЕКТИВНО РЕАГОВАЊЕ ЈЕ ЕМИТОВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА → (МТФ) ИСПОЉАВАЊЕ НАГОМИЛАНОГ БЕСА ЈЕ ЕМИТОВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА → (МТФ) ИСПОЉАВАЊЕ НАГЛЕ ЕМОЦИЈЕ ЈЕ ЕМИТОВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА → (МТФ) ФИЗИЧКА АГРЕСИЈА ЈЕ ЕМИТОВАЊЕ ЕКСПЛОЗИВНОГ ЗВУКА → (МТФ) БУЧНОСТ УОПШТЕ ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА → (МТФ) НЕПРИЈАТНА КОМУНИКАЦИЈА ЈЕ ЕКСПЛОЗИЈА → (МТФ) НЕПРИЈАТНА, НАПРАСИТА ОСОБА ЈЕ БУЧНА ОСОБА
(МТН) ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК ЕКСПЛОЗИЈЕ ЗА ЕФЕКАТ ИНТЕНЗИВНЕ СВЕТЛОСТИ КОЈА ГА ПРАТИ → (МТФ) ИНТЕНЗИВНА СВЕТЛОСТ ЈЕ ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК
(МТФ) ИНТЕНЗИВНА СВЕТЛОСТ ЈЕ ИНТЕНЗИВНИ ЗВУК → (МТФ) ИСТАЋИ СЕ, ИЗДВОЈИТИ СЕ КВАЛИТЕТОМ ЈЕ ЗАСИЈАТИ ИНТЕНЗИВНОМ СВЕТЛОШЋУ → (МТФ) ОНО ШТО ЈЕ БЛИСТАВО ЈЕ ОНО ШТО ЕКСПЛОДИРА, ПРАСКА → (МТН) БЛИСТАВОСТ ЗА РАСКОШ, ПОМПУ → (МТФ) ОНО ШТО ЈЕ НАМЕТЉИВО ЈЕ ОНО ШТО ИНТЕНЗИВНО СИЈА

Табела. 1. Преглед различитих конкретизација основне синестезијске метафоре

Различите семантичке реализације глагола *йраскайи* и његових деривата могу се разумети и на основу језичког контекста. Када се концептуализују као *звук*, уз њих ће се обично појављивати глаголи којима се означава аудитивна перцепција (нпр. *слушайи*, *чуйи*, *зачуйи* и сл.), односно именице којима се детерминише извор праска (нпр. *смех*, *лас*, *вика*, *йушка*, *бомба* и сл.).

Када се концептуализују као светлост, одређиваће их глаголи (*сјајити*, *сијајати*, *јорејати*, *свејити*, *јламсајати* и сл.), односно именице (*свејило*, *свећа*, *варница*, *месец*, *сунце* и сл.).

Опис семантичко-деривационог гнезда ономатопејске форме *јрас-* показао се инспиративним, пре свега због когнитивносемантичких механизма којима се остварују значења испољавања емоција. Наша претходна истраживања емоционално-експресивне лексике српског језика показала су да је велики број глагола којима се означава афективно реаговање, како у примарним значењима (нпр. *јлакајати*, *смејати се*, *дуријати се* и др.), тако и у секундарним (нпр. *јраскајати*, *јраснујати*, *јрмејати*, *букијети*, *накосјрецијати се* и др.) (уп. Миленковић 2017, 2021a). Управо таква емоционално-експресивна значења глагола *јраскајати* и *јраснујати* усмеравају наша будућа истраживања у правцу испитивања односа између лексичко-семантичких класа глагола којима се означава емитовања звучних стимулуса¹⁷ и глагола којима се у српском језику означавају осећања.

ИЗВОРИ

- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959 – .
РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вуковић, Ђорђе. И бео лелек на пустој обали (о синестезији и поводом ње). *Огледи о српској књижевности*. Београд: Полит, 1985.
ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. Прилог проучавањима о синестезији. *Јужнословенски филолоџ* LVI (2000): 387–398.
ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексиколоџија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
ЛОКАНОВИЋ-МИХАЛЛОВ, Јелица. Категорија узвика – граматички и лексички аспект. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 26/2 (1997): 171–178.
ЛОКАНОВИЋ-МИХАЛЛОВ, Јелица. Узвици као врста речи. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 27/2 (1998): 247–252.
КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Први део. Слањање и префиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002.
КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
ЛОМПАР, Весна. Заступљеност и статус узвика у сербохрватистичким граматицама. *Српски језик* XIV/1–2 (2009): 467–477.
МИЛЕНКОВИЋ, Ана. *Семантичка и творбена анализа глагола којима се означавају осећања у савременом српском језику*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2017.

¹⁷ Пре свега глаголи који означавају емитовање неартикулисаног вокалног звука (тј. звука-реакције): *врицијати*, *јаукајати*, *јечати*, *кричати*, *цичати* и др. (према Санковић 2023).

- Миленковић, Ана. Емоционално-експресивни глаголи у српском језику (лексичко-семантичка анализа). *Наш језик* 52/1 (2021a): 63–80.
- Миленковић, Ана. Концептуализација примарних емоција у српском језику (на примеру глагола са значењем *рагосији, џује, сипраха* и *љуиње*). *Јужнословенски филолоџ* LXXVII/1 (2021b): 163–185.
- Милосављевић, Тања. Узвик или ономотопеја: карактеристике и функције. *Наш језик* LII/1 (2021): 33–43.
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, Милица. Предлог *ког* с генитивном неправих (конкретизованих) глаголских именица. *Наш језик* XXII/3 (1976): 101–115.
- САНКОВИЋ, Никола. *Глаголи емпијована ђерцејџивних сџимулуса у српском језику*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2023.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (грамаиџички сисџеми и књижевнo-језичка норма)*. I. *Увод, Фонетика, Морфологија*. Београд: Научна књига, 1989.
- СТИЈОВИЋ, Рада, Ивана ЛАЗИЋ-КОЊИК, Марина СПАСОЈЕВИЋ. Узвици у савременом српском језику: класификација и лексикографска обрада. *Јужнословенски филолоџ* LXXV/1 (2019): 37–61.
- ШТАСНИ, Гордана, Гордана, ШТРАЋ. Деривационе и семантичке карактеристике зоонимских ономотопеја у српском језику. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* 53/1 (2023): 15–31.
- ШТАСНИ, Гордана. Предлог за израду електронског семантичко-деривационог речника ономотопеја у српском језику. Саша Маријановић (ур.). *Лексикографски сусрети I: Модерни речници у функцији просечног корисника: сџири проблемџи, савремени џравци и нови изазовџи*. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2024, 207–217.

*

- BABIĆ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku nacrt za gramatiku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod „Globus”, 1986.
- BARCELONA, Antonio, Cristina SORIANO. Metaphorical Conceptualisation in English and Spanish. *European Journal of English Studies* 8 (2004): 295–307.
- BARON-COHEN, Simon, John HARRISON, Laura H. GOLDSTEIN, Maria WYKE. Coloured Speech Perception: Is Synaesthesia what Happens when Modularity Breaks Down? *Perception* 22 (1993): 419–426.
- BARON-COHEN, Simon, Lucy BURT, Fiona SMITH-LAITTAN, John HARRISON, Patrick BOLTON. Synaesthesia: Prevalence and Familiarity. *Perception* 25 (1996): 1073–1080.
- BARON-COHEN, Simon, John E. HARRISON. *Synaesthesia: Classic and Contemporary Readings*. Oxford: Blackwell, 1997.
- CLASSEN, Constance. *Worlds of Sense: Exploring the Senses in History and Across Cultures*. London – New York: Routledge, 1993.
- СҮТОВИЋ, Richard E. Synesthesia: Phenomenology and Neuropsychology. A Review of Current Knowledge. *Psyche: An Interdisciplinary Journal of Research on Consciousness* 2/10 (1995). <<https://journalpsyche.org/files/0xaa34.pdf>> 22. 4. 2025.
- DANN, Kevin T. *Bright Colors Falsely Seen. Synaesthesia and the Search for Transcendental Knowledge*. New Haven, CT: Yale University Press, 1998.
- DAY, Sean. Synaesthesia and Synaesthetic Metaphors. *Psyche: An Interdisciplinary Journal of Research on Consciousness* 2/32 (1996). <<http://www.daysyn.com/Day1996.pdf>> 22. 4. 2025.
- DOMBI, Erzsebet. Synaesthesia and Poetry. *Poetics* 11 (1974): 23–44.
- GRADY, Joseph. *Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary Scenes*. PhD Dissertation, University of California, Berkeley, 1997.
- HARRISON, John. *Synaesthesia: The Strangest Thing*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- КЛАЈН, Иван. *Gramatika srpskog jezika*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.
- КОМАРОМИ, Bojana. *Sinestezijska metafora u pridevima u engleskom i srpskom jeziku: kognitivnolin-gvistički pristup*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books, 1999.
- MARKS, Lawrence E. Synesthesia: Perception and Metaphor. F. Burwick, W. Pape (eds.) *Aesthetic Illusion: Theoretical and Historical Approaches*. Berlin, New York: De Gruyter, 1990, 28–41.
- MARKS, Lawrence E. Synesthesia: Then and Now. *Intellectica* 55 (2011): 47–80.

- MARKS, Lawrence E. Synesthetic Perception and Poetic Metaphor. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 8/1 (1982): 15–23.
- ПОПОВИЋ, Ljubomir. The Use of Onomatopoeic Interjections in Serbo-Croatian and Other Standard Languages of Štokavian Origin: A Case of Functional Interconnection of Discourse and Grammar and Discourse and Lexicon. Motoki Nomachi, Andrii Danylenko, Predrag Piper (eds.). *Grammaticalization and Lexicalization in the Slavic Languages, Proceedings from the 36th Meeting of the Commission on the Grammatical Structure of the Slavic Languages of the International Committee of Slavists*. München – Berlin – Washington: Otto Sagner, 2014, 104–152.
- PREMINGER, Alex. *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1974.
- RAMACHANDRAN, Vilayanur S., Edward M. HUBBARD. Synaesthesia – A Window into Perception, Thought and Language. *Journal of Consciousness Studies* 8/12 (2001): 3–34.
- RAMACHANDRAN, Vilayanur S., Edward M. HUBBARD. The Phenomenology of Synesthesia. *Journal of Consciousness Studies* 10/8 (2003): 49–57.
- RONGA, Irene, Carla BAZZANELLA, Ferdinando ROSSIA, Giandomenico IANNETTIB. Linguistic Synaesthesia, Perceptual Synaesthesia, and the Interaction Between Multiple Sensory Modalities. *Pragmatics & Cognition* 20/1 (2012): 135–167.
- SHEN, Yeshayahu, Michal COHEN. How Come Silence is Sweet but Sweetness is Not Silent: A Cognitive Account of Directionality in Poetic Synaesthesia. *Language and Literature* 7/2 (1998): 123–140.
- SHEN, Yeshayahu. Cognitive Constraints on Poetic Figures. *Cognitive Linguistics* 8/1 (1997): 33–71.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- ULLMANN, Stephen. *The Principles of Semantics*. Oxford: Blackwell, 1957.
- WILLIAMS, Joseph M. Synaesthetic Adjectives: A Possible Law of Semantic Change. *Language* 52/2 (1976): 461–478.
- YU, Ning. A Possible Semantic Law in Synesthetic Transfer: Evidence from Chinese. *The SECOL Review* 16/1 (1992): 20–40.
- YU, Ning. Synesthetic Metaphor: A Cognitive Perspective. *Journal of Literary Semantics* 32/1 (2003): 19–34.

Ana Milenković

THE SEMANTIC ANALYSIS OF LEXEMES DERIVED FROM THE ONOMATOPOEIC FORM PRAS-

S u m m a r y

The main idea of our research was to analyze the semantic content of the words derived from the onomatopoeic form *pras-*, especially the verb *praskati*, which belongs to the lexico-semantic group of verbs denoting sound stimuli emission. We were interested in the way in which the semantic content of the verb *praskati* is reflected onto other derivatives. The research analysis was conducted on the unpublished material from the *Dictionary of Serbo-Croatian Literary and Vernacular Language SASA*, including units of the given lexico-semantic group from the lexeme *pras* to *prasnuti*, which belong to the same derivational nest. The paper reports our insights on the organization of the semantic structure of the verb *praskati* and its derivatives, mainly through the metaphorical and metonymic mechanisms (including synesthesia) which underlie the development of novel meanings. This includes lexemes which highlight different semantic shades of the motive words from which they are derived. Noun derivatives such as *prask* and *praska* denote the sound which occurs as a result of an explosion, crack, burst, *praskavac* is something which has the potential to burst, *praskavost* is a characteristic of someone who is explosive in nature, who often emotionally bursts. The adjectival derivative *praskav* develops a whole network of meanings which are related to personality traits, or describes something which is perceived as such. The onomatopoeic exclamation *pras* imitates the sounds of hitting, falling, gunshots, or the echo of shooting or breaking something. The meaning of the noun compound *praskozorje* is related to two semantic components, one which denotes the

emission of light (without sound), and the other which has an adverbial meaning. The analysis and description of the semantic structure of the verb *praskati* and its derivatives proved to be inspiring, primarily because of their complex polysemy, through which it was possible to observe metaphorical and metonymic transfers which contribute to the development of numerous secondary meanings, especially ones related to the *expression of emotions*.

Институт за српски језик САНУ
Одсек за лингвистичка истраживања
савременог српског језика и израду Речника САНУ
Кнеза Михаила 36/1, 11000 Београд, Србија
ana.milenkovic@isj.sanu.ac.rs

(Примљено: 29. децембра 2024;
прихваћено: 15. маја 2025)